

רומנטיקה בת זמננו

כמה דמויות המופיעות ב"מקום אחר"¹ ערכו את הופעת הבכורה שלהן כבר ב"ארצות התק"2). כך, למשל, מראה פרומה רומינוב קווי דימיון בולטים לאלמנה מן הסיפור "אבן חלולה". (אמנם פרומה אינה מגיעה לפורקן מיני מכוער כמו האלמנה.) סבורתני שבתיאור מתתיהו דמקוב שבסיפור "ארצות התק" יש אתחלת קונצפציה שטנית, כפי שהיא מופיעה אחר כך בצורה מורחבת ומסובכת יותר בתיאור זכריה-זיגפריד ברגר. מלבד תיאורי יחידים יש תיאורי קבוצות. תיאור הילדים, כגוש מפחיד של אכזריות חמימה, חסר הבנה כלפי הזולת ובטוח בעצמו, אחד הוא בסיפור "דרך הרוח" וברומאן "מקום אחר". ואין אני מתכוונת כאן בקו ראשון לנעריי של אורן, שהוא עצמו על גבול השפיות, אלא לתיאור אנונימי של הילדים ביחס לזקנים, אבותיהם המזונחים של מייסדי הקיבוץ.

"מקום אחר" הוא וריאציה מודרנית לדרך כתיבה שעמדה בשיאה במאה ה-19, עם התפתחותו הגדולה של הרומאן האנגלי. דרך הכתיבה והתיאור היא מיושנת-במתכוון. אף שפתח של עוז, שהיא שמה עשירה, מסוגנת ומטופחת, דבק בה טעם ארכאי (מכוון אף הוא). עמוס עוז משתמש, בין השאר, בקונבנציה ספרותית שהיתה נפוצה מאוד ברומאן המסורתי - הסופר העומד מעל העלילה, ומזמן לזמן מתערב ומשמיע את הערותיו. (דוגמה בולטת לשימוש בקונבנציה זו - ויליאם מייקפיס תקריי). אין עמוס עוז מקבל קונבנציה זו כפשוטה; כלומר, הערותיו של הסופר היודע-כל ותגובותיו על המתרחש מופיעות בספר מידי פעם; אולם, שלא כמו ברומאן המסורתי, אין לנו כל ביטחון שאכן הסופר עמוס עוז זהה בדיעותיו עם אותו כותב-דברי-הימים, המוסיף משלו לפירוש העלילה. ביתר דיוק, מבינים אנו, אחר עיון קצר בלבד, שהערות רבות, תמימות כביכול, אינן כתובות אלא על דרך האירוניה. כמרבית הסופרים הישראליים, לא ניחן עמוס עוז בחוש הומור, אלא בנטייה סאטירית רצינית ומרירה.

בכל זאת יש כמה נושאים בהם עלינו לקבל את הדברים כפשוטם, בהם הסופר מזדהה עם נושאו ואינו מבקש להיבדל הימנו. דמות הנערה-האשה העומדת במרכזו של הספר, נוגה חריש, קרובה אל המחבר ואהובה עליו. הוא מתאר

וחוזר ומתאר את תנועותיה הקלילות. היא נעה "כבמחול כבוש". שלא כמו בדמויות האחרות, איך בה אפילו תו אחד שאינו יפה, שאינו הרמוני. כל-כולה אזוררית ושקופה. למרות התיאורים המרפרפים של היחסים המיניים בינה לבין עזרא ברגר, הרי נוגה בהריון מזכירה לנו את הסיפור על ההריון הבתולי, ההריון-ללא-רבב. תכונה זו עוד מודגשת, כאשר הבת הנולדת לנוגה, ענבל, מכונה בפירוש בתה של נוגה, ולעולם לא בתו של עזרא. כשהסופר מזכיר את נוגה, אינו יכול להתאפק מלתלות בה שמות חיבה: טורקזיה, סטלה, סטלה מאריס. אכן, נוגה היא דמות רומאנטית. היא קפצה ובאה לקיבוץ "מצודת כס" ממקום אחר, מן האגדות הנכריות שסיפרו לנו בילדותנו, מסיפורי המעשיות על הפיות השקופות, הדקות, השבריריות; היא באה מן המסורת הרומאנטית, בה מתהלכות בצעדי מחול גיבורות עדינות, אשר החמירות הגסה כמעט ואינה דבקה בהן. ויש לזכור כאן, כי המסורת הרומאנטית היא דו-צדדית: העלמה הלבנה והיפה והתמימה מתגלגלת לעיחים בדמות האשה-היפה-ללא-רחמים, המסיתה והמדיחה את קורבנותיה. אולי דווקא מידת האזורריות בגיבורה הרומאנטית גורמת לאכזריותה, ריתוקה מעניינים שבחומר, יוצק בה מידה של אכזריות כלפי אלה, אשר החומר שולט בהם.

כמובן שאין לראות את הדברים בהפשטת-יתר. אחר-הכל, אין זה רומאן של המאה ה-19, אלא רומאן של המאה ה-20, שיש מאחוריו מסורת ארוכה בתולדות הרומאן. ולא זו בלבד, אלא שזהו רומאן שנכתב על רקע מדויק של זמן ומקום. הזמן הוא תקופתנו אנו; המקום הוא קיבוץ סמוך לגבול הצפוני. נושא הקיבוץ מעסיק את עמוס עוז למן סיפוריו הראשונים. הקיבוץ "מצודת רם" מתואר בהרחבה, על כלליו, חוקיו ומינהגיו. יחסו של הסופר לקיבוץ הוא חצוי. ביקורת חברתית חריפה מזה ותיאורים אידיליים מזה, עליה סוערת-אפלה מזה וסיוס שלוו ורוגע מזה. אותה אמביוולנטיות מופיעה גם בתיאור האנשים: מתגלים קווים אנושיים חמים בפרומה צרת העין והממורמרת. הנער אורן גבע, המגלה נטיות ברורות לפשע ולסאדיזם, מוצא לו לפתע פורקן (לאו דווקא משכנע) בסידור אוסף הבולים שלו יחד עם גיא חריש. זיגפריד-זכריה ברגר, המופיע כשטן המסית והרוקס מזימות מקיאבליות, בסופו של דבר אינו מבצע ולא-כלום מתכניותיו; הכל מתמוטט ככנין קלפים, וזכריה-זיגפריד מראה לפתע חולשה אנושית רבה. בעייתי במיוחד הוא תיאורו של ראובן חריש, "המשורר הרשמי" של הקיבוץ והתנועה. הדו-צדדיות מתגלית בסתירה שבין חולשותיו הגופניות לבין ההשקפות המוסריות הנעלות

שלו; בניגוד החריף בין עמדתו הבטוחה בקיבוץ המגן עליו מכל פגעי החיים הקטנוניים, לבין מעמדו בעיר הזרה, שם אין מכירים אותו, והוא נקלע למצב מבין ומשפיל. ויש סתירה דקה עוד יותר: הסתירה בין הטון האירוני, בו מתואר ראובן חריש לעיתים קרובות, בין הציטוט האירוני משיריו, שערכם הפיוטי מועט ותמימותם והתלהבותם רבה – לבין גישתו של המחבר אל ראובן חריש כאל אדם חיובי ביסודו. גם בנוגע לדמות אשר אינה מופיעה כלל בסיפור, אלא רק מוזכרת ברקע, הלוא היא אווה, אמה של נוגה ואשתו לשעבר של ראובן, קיימת סתירה: אווה היפה והעדינה, שהצטיינה בטוב טעם ובתכונות אמנותיות – כיצד יכלה לנהוג כפי שנהגה, וכיצד יכולה היא לעסוק בעניין מאוס כמו מועדון לילה מפוקפק בעיר גרמנית?

מובן נסתר יש גם בשמו של הקיבוץ, "מצודת-רם". קרוי הקיבוץ כך על שם אחד מן המייסדים הראשונים, אהרון רמיגולסקי, אשר נורה ע"י ערבים בשעה שעבד בשדה. היה זה קרבנו הראשון של הקיבוץ. ואין צורך לומר, ששמו של אהרון רמיגולסקי הפך לאות וסמל. אחיו של המנוח, צבי רמיגולסקי, משמש במשרה הרמה של מזכיר הקיבוץ בזכות הילת הזיכרון של האח. אולם, לרוע המזל, כאשר ותיקי הקיבוץ נזכרים בגיבורם הראשון, הרי הם זוכרים כי הוא היה פחדן... פרשה מיוחדת היא הסבת השמות ה"גלותיים" לשמות עבריים "מקוריים" מצלצלים. זהו נוהג מקובל עלינו, ואנו רואים אותו, בדרך כלל, בעין אוהדת. אולם כאן העניין מקבל לעיתים קרובות טעם לוואי אירוני: מאהרון רמיגולסקי, שלא היה גיבור, ל"מצודת-רם"; מראובן חריסמן, כפי שהוא זכור לראשוני הקיבוץ, לראובן חריש, המשורר התנועתי; שינוי השמות מכניס חיץ מסויים בין אבות לבנים – האב שמו עזרא ברגר, ואילו הבן – תומר גבע; וכך הלאה. ועוד בעניין זה – כשנוגה מתחילה לחוש רכות כלפי מחזרה הנאמן, רמי רימון, היא נותנת ביטוי לרגשותיה כשהיא קוראת לו בשם בו נתכנה כאשר נולד – אברהם רמינוב. ואילו נוגה עצמה היא כמובן תמיד נוגה חריש ולעולם לא נוגה חריסמן – הסופר אוהב את דמותה והוא אינו יכול שלא לכנותה בשם מצלצל ויפה, וכפי שאמרנו קודם, הוא מוסיף ומשפיע עליה כינויים נוספים – טורקיזה וסטלה מאריס. אבל נוגה באמת אינה שויכת לעולם המציאותי אותו רואה המחבר בעין קודרת; היא יצור רומאנטי ממקום אחר. וכאן אנו מגיעים לשמו של הספר, שאף הוא עשוי רבדים רבדים: שכן הכינוי "מקום אחר" בא לשרת כמה כוונות שונות בבת אחת. יש ש"מקום אחר" מוסב לגרמניה, הארץ הטמאה, שם נמצאה אווה, אשתו לשעבר של ראובן,

אמה של נוגה, ומשם בא עתה זיגפריד-זכריה ברגר ומטיל מבוכה בקיבוץ. ובכך, "מקום אחר" שיש לו אסוציאציות שליליות ודוחות, למן הרציחה ההמונית של ימי המלחמה ועד לאפילוג המגעיל של מועדון לילה מוחזק ע"י ניצולי שואה וישראלים יורדים במינכן. אולם מקום אחר הוא גם מקום רחוק של זכרונות יפים ונהייה רומאנטית, מקום של ערפל רחפני, נוף אגמים, אור מעומעם, מקום שנוגה חריש מתאוה להימצא בו וזוכרת אותו כאילו מקינס אחר. מקום אחר היא לעיתים מצודת-רם עצמה, לא מצודת-רם כפי שהיא קיימת אלא מצודת-רם שבדימיון. כאשר נפסקים היחסים בין נוגה ועזרא, והם הולכים ונעשים זרים זה לזו, דומה עליה על נוגה כאילו "איש זה מוכר לה ממקום אחר"; יש מי ששורר שהוא אינו המישור העובדתי. למעשה, יש בו בספר שתי נטיות מנוגדות: ביקורת חברתית מזה, ותפישה רומאנטית מזה. רומאנטית היא דמותה של נוגה; רומאנטי-אידילי הוא סיומו של הספר, המפתיע אותנו אחר התפתחות העלילה, שנראתה לנו כמתקדמת לעבר סיום הרמוני הרבה פחות.

דצמבר, 1966.

הערות לרומאנטיקה בת-זמננו

1. מקום אחר, מאת עמוס עוז, ספריית פועלים, 1966.
2. ארצות החן, מאת עמוס עוז, הוצאת "מסדה", 1965.